

Obraz židů u pražských novinářů

Znalosti o židovském náboženství, kultuře, dějinách

Hedvika Novotná

V letech 1997–98 jsem provedla v rámci IZV UK výzkum mapující postoje českých novinářů k židům, židovské otázce, antisemitismu a jejich znalosti židovských dějin a kultury, jehož rámcové závěry byly publikovány ve sborníku *Lidé města* č. 2, IZV UK, Praha 1999. Dovolím si tedy na tomto místě zastavit u některých konkrétních výsledků výzkumu, přesněji, pokusím se na několika příkladech nastínit, do jaké míry je v povědomí společnosti zakotveno židovství jako jeden z nezanedbatelných prvků našich dějin i současnosti, tedy kolik toho o židech víme.

Výzkum byl založen na dotazníkovém šetření a jeho respondenty byli redaktoři sedmi celostátních a jednoho regionálního deníku a Českého rozhlasu. V dotazníku měli respondenti zodpovědět 23 otázek, uzavřených i otevřených, sledujících postoj respondentů k židům a židovství z různých hledisek. Šetření podchytilo názor 80 respondentů (návratnost distribuovaných dotazníků 69 %), jejich rozvrstvení dle pohlaví, věku, profesní specializace a postavení v zaměstnání odpovídalo skutečnosti.

Z hlediska vyhodnocení patřily k nejzajímavějším právě otázky znalostní – respondenti měli například vysvětlit některé pojmy související s judaismem a životem židů – nicméně jejich výsledky nebyly nikterak uspokojivé. Dané pojmy nebyla schopna alespoň přibližně vysvětlit ani polovina respondentů. Tak například termín „talmud“ si mnozí spletli s „tórou“ a definovali jej pak jako „hlavní knihu judaismu“, „posvátnou knihu“ či „židovskou bibli“. Objevily se též odpovědi typu „kniha modliteb“, „tajná kniha“, „písmo“, „vyznání“. Se stručnou výstižnou definicí se nejlépe vyrovnal respondent, který napsal: „výklad tóry, diskuse o ní v početné rabínské literatuře = filozofie života a návod jak žít“, nicméně za relativně přesné lze považovat i odpovědi typu „výklad Starého zákona“ či „kniha

židovských zákonů". V podobném smyslu odpovědělo celkem 18 respondentů. U pojmu „**kabala**“ lze za přesné považovat výklady s klíčovým slovem „mystika“, z nejmystičtějších vybírám: „esoterické učení, mystický směr v židovství“ nebo „(číselná) alegorie a mystický výklad SZ“. Takových bylo celkem 21. Objevily se ale také odpovědi jako „svaté spisy“, „soubor příkázání“, „posvátný kámen židů“, „jídlo“. „**Pesach**“ označili za svátek všichni, kteří otázku zodpověděli (40 respondentů), ale upřesnění svátku kolísalo od „židovské velikonoce“ či pouze „svátek“ až k „svátek nekvašených chlebů“ a „alegorie vyvedení z Egypta“. Odpovídající upřesnění uvedlo pouhých 7 respondentů. Pojem „**kibuc**“ je pojmem současným, pro jeho vysvětlení není třeba mít o judaismu hlubší znalosti, a také se o to pokusilo nejvíce respondentů (51) a nejvíce z nich se to také povedlo. Nicméně odpovědi se velmi různily – od jednoduchých („komunita“, „osada“) až po vysvětlující („životní a ekonomická venkovská samostatná jednotka bez peněz, služby a produkty zdarma“). Respondenti kibuc zhusta přirovnávali k „družstvu“ nebo ke „kolchozu“. Objevily se však i takové odpovědi, jako „stanové obydlí“ či „místnost“. Naopak k pojmu „**JHVH**“ se vyjádřilo zdaleka nejméně respondentů (30). Většinou šlo o vysvětlení přesná, ať už vysvětlující – „Jahve (ten, který vládne) – židé nemají samohlásky a Boha nevyslovují“, „jod-he-vav-he – nevyslovitelné jméno Boží“, „tetragram označující Boha“, nebo jednoduchá – „název Boha“, „Jahve“, „Jehova“, „Bůh“. Za zkreslené vystižení významu lze považovat „zkratka pro Boha“, k naprosté záměně pak došlo u „nápís pod Davidovou hvězdou, ale nevím“, „Ježíš“ a téměř kuriózního „světová organizace vyzdvihující práva židů“. Jak je z uvedeného souhrnu patrné, znalosti respondentů o židovství jsou velmi různorodé a kusé. A to i přes to, že jde většinou o lidi s vysokoškolským vzděláním, kteří mohou vzhledem ke své profesi značně ovlivnit názory společnosti.

Podobně dopadla i další znalostní otázka, v níž měli respondenti srovnat na škále podle míry tolerance vůči židovskému obyvatelstvu vybrané úseky českých dějin. Stručně lze říci, že čím bylo dané období od současnosti vzdálenější, tím bylo podle respondentů méně tolerantní, a to bez ohledu na skutečné historické reálie. Zajímavá situace však nastala u hodnocení let 1948–89, tedy doby, kterou většina respondentů zažila na vlastní kůži. Vyjádření k tomuto období bylo také hlavním cílem této otázky. Oproti hodnocení ostatních období se zde také respondenti nejvíce lišili. Ačkoliv nejčastěji (15 %) byla doba komunistického režimu zařazována na místo poslední, další dvě stejně velké skupiny (12,5 %) jí přisoudily místo druhé

respektive třetí, o něco méně pak místo páté (10%), čtvrté (6,25%), šesté (5%) a dokonce i první (3,75%). V celkovém průměru pak podle respondentů byl komunistický režim vůči židům třetí nejtolerantnější, nicméně se značným odstupem za 1. republikou (celkově druhá) a současností (výrazně nejlépe hodnocená). Důvodem značného rozptylu odpovědí zřejmě byla míra toho, která konkrétní léta a události z dob komunistické totality u respondentů převážily, stejně jako jejich politická orientace. Nutno ještě dodat, že na tuto otázku vůbec neodpovědělo 40 % respondentů.

Pozastavit se lze také u otázky, v níž měli respondenti vyjmenovat několik známých osobností, které podle nich jsou nebo byly židovského původu. V dotaznících se nejčastěji objevovalo jméno Franze Kafky – více než polovina respondentů – a dále Alberta Einsteina – třetina respondentů. Na ostatních osobnostech se ale neshodlo více než 12 % respondentů. Nejčastěji se tedy dále objevují tato jména: E. E. Kisch, L. Bernstein (9x), K. Sidon (8x), K. Poláček, M. Kopecký, H. Kissinger (7x), A. Lustig, F. Werfel, K. Marx (6x), P. Tigrid, J. Rabin, W. Allen (5x). Jak je již z tohoto výčtu patrné, respondenti si vybavili osobnosti (celkem 103) různých profesí. Nejčastěji byli uváděni literáti a žurnalisté (35 osobností), dále politici (17 osobností), filozofové a vědci (15 osobností), herci (13 osobností), hudební skladatelé a interpreti (10 osobností). Výjimečně pak malíři (3 osobnosti, M. Chagall 3x) a obchodníci (Rotschild 4x, Rockefeller 2x, F. Schle). Tak nízký výskyt osobností posledně jmenované kategorie je zarážející v souvislosti s tím, že na jiném místě dotazníku celé tři čtvrtiny respondentů uvedly, že právě v oblasti obchodu dosahují podle nich židé velkých úspěchů. To poukazuje na stále přetrvávající stereotyp žida jako bohatého a mocného obchodníka s velkými možnostmi ovlivňovat světové dění (hned po obchodníkovi je další typickou židovskou profesí literát a politik), přestože již dnes není spojen s představou konkrétních osob.

Objevuje se však ještě jiný stereotyp – zcela opačný. Jako symbol židovství uváděli respondenti kromě Davidovy hvězdy a náboženských symbolů často také typické znaky vzhledu ortodoxních židů, kterých je u nás poskrovnu, jako „klobouk“, „pejzy“, „vlasy“, „kabát“, „černé oblečení a bílá košile“ aj. I z vyhodnocení dalších otázek vyplývá, že pro mnohé respondenty je židem člověk jak vystřižený z Olbrachtových povídek, opět postava zprostředkovaná v našem prostředí zejména literaturou, často se silným náboženským podtextem, i když na přímou otázku, zda židovství chápou především jako náboženství, odpovídají tito respondenti zhusta negativně. Dalším způsobem vnímání židů je zdůraznění jejich

osudu jako pronásledovaného národa, zejména jako obětí nacismu. Nicméně zdůrazňování holocaustu je v naprosté menšině proti výše zmíněným variantám a více než polovina respondentů rozhodně nepovažuje za vhodné jej připomínat častěji, než jak je tomu doposud. Naopak, často je silně patrná nechuť se k otázkám minulosti (nejen z dob nacismu) židů vůbec vracet a už vůbec si přiznávat, že by někteří z představitelů naší společnosti mohli mít na této minulosti nějaký podíl viny.

Uvedené výsledky považují za poměrně zneklidňující. Ačkoliv (snad kromě jednoho dotazníku) z výzkumu nebyla patrná větší míra nepřátelství vůči židům, čísla z nich spíše značná lhostejnost, neznalost problematiky a nezájem o ni. Přitom i jemná nuance ve formulování novinářské zprávy může zvláště u takto citlivého tématu do značné míry ovlivnit její vyznění, jak jsme toho ostatně často svědky. Ostatně v dnešním mediálním věku jsou to právě novináři, kteří mají nesmírnou možnost ovlivnit názory značného množství lidí. A neznalost spolu s nezájmem, navíc se skrytými předsudky a zavedenými stereotypy, může vést ke snadnější manipulovatelnosti.

The Picture of Jews among Prague Journalists

Knowledge of Jewish religion, culture and history

Novotná Hedvika

The research conducted within the framework of the Institute of Basic Education of Charles University focused on the knowledge and general consciousness of Czech journalists about Jewish history and culture. From an assessment of answers from 80 respondents it was established that the knowledge of notions associated with Judaism and the life of Jews is far from satisfactory among the group under observation. Most of those surveyed were unable to even approximately explain the notions such as "JHVH", "torah" or "kibbutz". When it comes to the assessment of various periods of Czech history with regard to tolerance of Jews the results were not much better.

Basically, the bigger the distance of the period under consideration from now, the more negative assessment was given by those polled, except World War Two. It is noteworthy that when the journalists were to spontaneously name some distinguished Jewish personalities, they only agreed on Franz Kafka and Albert Einstein. Most respondents described as typical symbols of Jewry only some of the signs of the Jewish religion or some attributes of "Jewish appearance," tainted with prejudice. Most of them agreed that the Holocaust question should not be highlighted more often than it is now. Generally, the knowledge of those shaping public opinion through the media does not exceed the knowledge of their readers or listeners.